

Петар Јевремовић

Филозофски факултет Универзитета у Београду – Србија

МОМЧИЛО НАСТАСИЈЕВИЋ И ТЕОЛОГИЈА ТИШИНЕ

Апстракт: Ово је текст о језику. О писаоној и усменој поезици Момчила Настасијевића. Он је, првенствено, посвећен његовим могућим теолошким импликацијама. Настасијевић је виђен као песник–теолог. Његова појезија анализирана је у њеном (имплицитном или експлицитном) теолошком контексту. Нарочита пажња посвећена је њеним (могућим) аскетским конотацијама, аскетским, у најдубљем могућем значењу те речи. Његове идеје о језику и о поезији сагледане су у контексту древног хомерског разумевања логоса и потоње хришћанске традиције.

Кључне речи: Настасијевић, језик, аскетизам.

Прилика је да се сетимо Настасијевића. Говоримо о *осами*. Говоримо о *речима*. О – *аскези*. Нико у нашем језику није тако дубоко схватио суштину повезаност *поетског* и *аскетског*, речи и *осаме*.

Настасијевић је *песник*. Настасијевић није *монах*. Тачније, он није монах у уобичајеном (традиционалистичком) схватању те речи. Ипак, он је човек од подвига. Аскезе. Поетика његове речи јесте *поетика оног у речи аскетског*, екстатичног. Дакле – *мистичког*. Он сам би рекао – *стварног*.

Настасијевићев подвиг догодио се у језику. Језик је тело његовог подвига. Поприште аскетског искуства. Мистички простор артикулисања оног у (поетском) дискурсу теолошког. Настасијевићева поезија је, у најизворнијем значењу те речи, *поетска*. Теологија за њега није манир. За њега, теологија је *сама ствар оног поетског у језику*. Закупљеност речима очитује песникову закупљеност Богом. Настасијевићев Бог је – *Реч*. Он је – *Λόγος*.

Поезија је за Настасијевића, пре свега, *о-певати*. То је његово *о-певати* много више од тек само *певати*. *Певати* је шири појам. Постоје певања и *певања*. *О-певати* је дубље искуство. Није свако певање *о-певање*.

Певање може бити необавезно, испразно. Певање се може свести на технологију *с-певања*, односно *у-певавања*. Метрика стиха, луцидност риме,

1 Формално говорећи, имамо ли у виду историјат његовог подвига, Настасијевићева је *аскеза* ближа традицији (раних, урбаних, високообразованих) *апотактика*. Истовремено, дух његових речи у многу чему битно кореспондира са традицијом класичне хришћанске *анакорезе*. Историјски посматрано, ваља и то имати у виду, неосновано је изједначавање *аскетизма* и *анакорезе*. По свој прилици, рано хришћанство одликовала је много већа разноврсност форми организовања живљења уопште (самим тим, и оног аскетског), него што су то потоњи историчари били спремни да признају. Карактеристично је, рецимо, питање изворног статуса *монаха апотактика* (*ἀποτακτικός*), урбаних монаха који су живели у насељеним срединама, истрајавали у целибату, углавном били независни од (тада још увек у формирању) епископске власти унутар Цркве, при том, узимајући активног учешћа у економском (вероватно и политичком) животу заједнице. Уп. Goehring, J. E., *Ascetic, Society and the Desert. Studies in Early Egyptian Monasticism*, Studies in Antiquity & Christianity, Trinity Press International 1999, str. 53-72.

рекомбинација познатог, и то може бити – *певање*. *О-певање* подразумева више. *О-певање* јесте ствар речи. Битне речи која је *ту* (дакле, у *певању*) да би собом учинила да само неизреције коначно проговори. Да нам, дошавши до речи, нешто каже.

Ту је – *реч*. Ту је – *мук*. Тачније: *мукли отпор слову*². *О-певати*, то управо значи – *савладати тај исти мукли отпор слову*.

*О не,
Шапата неспокоју овом,
вапаја не.*

*И до неба кад,
и пакла
тежи тим срцу мук.*

*О мируј,
претешко моје,
ками камена мене
мукла стено.*

.....

*И за кап само,
и за кап,
неизреције ово у реч,*

*смаком потопило ви створа,
смаком твар.*

*О мируј, мируј.
Шапата неспокоју овом,
Вапаја не*³.

О-певати значи *проговорити*. Колико год писао – односно колико год он владао логиком и техником писаних жанрова – Настасијевић је (изворно) био *песник усмене речи*. Несвакидашња снага његовог *писања* управо почива на високој засићености *писма духом* и *дахом усменог*. Говореног и изговореног. Оно што смо прочитали, морамо и чути. Заправо – ослушнути.

*Јер је тихо саткана душа*⁴.

За Настасијевића, *поетско* је *профетско*. Профетско у најизворнијем значењу те речи. Профетско као (непосредно) мистичко. Профетско као чиста датост (тј. апокалиптика) речи. Живе речи. Исте оне *речи* за коју ће, својевремено, Ава Филикс рећи да је занемела⁵.

2 Уп. Настасијевић, М., „Белешке за стварну реч“, *Сабрана дела*, Дечије новине/ Српска књижевна задруга, 1991, књига четврта, стр. 46.

3 Настасијевић, М., „Глухоте“, *Сабрана дела*, Дечије новине/ Српска књижевна задруга, 1991, књига прва, стр. 53-54.

4 Настасијевић, М., „Две ране“, *Сабрана дела*, Дечије новине/ Српска књижевна задруга, 1991, књига прва, стр. 38.

5 Посети нека братија (праћена групом световњака) аву Филикса. Дошавши код њега, замоле га (уходаном реториком, по устаљеном обичају) за реч. За – *λόγος*. Уместо одговора, уследиће Филиксов одговор. *Нема више речи. Док су браћа питала старце и /док су/ делала у складу са реченим, Бог је свима чинио могућим да говоре. Али сада када братија пита али не дела у складу са оним што им је речено, Бог је одузео благодат од стараца. Више не знају шта да*

Поетско (за човека) има ту моћ да собом обједини кључне *топосе* вере: *стварање* и *спасење*. У томе је његов смисао. Небо се открива у земљи. Земља му се даје. Прима га. Небо као – *крв*. Ожеднела земља га пије. Прима га у себе. Примивши га, у себи га носи. Њиме постаје бременита.

*Заплави на крила жар.
Небо то земљи тобом
Силовито устремим,*

...
*Ожеднела је земља
Огладнела Агнец-Сина,
Крви крв, тела тело⁶.*

Тематски гледано, Настасијевић не пева увек о Богу. Суштински, његово је певање обележено тежњом да му свака реч буде (*о-певана*) од Бога. Или – из Бога. А онда, свакако и – за Бога. Бог (Λόγος) јесте базична датост његове поезике.

Бог је *Творац*. Бог је *Спаситељ*. Стварање и спасење јесу кључне одреднице Настасијевићеве теологије. Поезија је *ствар творачког у језику*. Творачко у језику огледа се у *оном у језику сотириолошком*. То *нешто у језику творачко* и *сотириолошко* јесте – *оно у језику теолошко*. Створеном је потребно *биће*. Бићу је потребно *спасење*. Спасење је опосредовано *логосом*. Заправо – Логосом.

Теологија није *тео-логика*. Поетика није пука *логотехника*. Улог је много већи. Теологија је, видели смо, *ствар бића* и *спасења*. Поетско јесте оно у теологији збиља мистичко. Настасијевић би рекао – *стварно*. Поетско јесте (језиком паламитске реторике) *ствар најдубље енергетике божанске икономије*.

Брига за језик јесте света служба истинског песника. Песник служи језику. Служећи језику (заправо, оном у њему иманентно теолошком), песник служи – Богу. Прави песник не настоји да овлада језиком. Да га потчини. Са становишта Настасијевићеве поезике, то би била најстрашнија бласфемија. Песник се препушта језику. Он га води. Он га прати.

Поезија је много више од заната. Од умећа у баратању са речима. Бити песник, значи – *веровати језику*. То је тајна. Тајна је то – како бива успостављена та чудновата блискост између човека (песника) и језика. Залог тајни је заложен дубоко у самој сржи језика. Језик (тачније, оно у самом језику *теолошко*) јесте *оно где* је та тајна могућа.

Следи важна напомена. Као таква, она се директно надовезује на већ поменути тезу о парадоксалној усменој природи Настасијевићеве (*писане*) речи. Писање је тек почетак. Запис је – *партитура*. Израз – то је *изведба*. Изведба схваћена као – *акт говорења оног записаног*.

Теологија није појмовна логистика вере. Теологија је – *музика*. Оно нешто у језику *теолошко* је, за Настасијевића, много више од записа речи. Зато и мислим да је умесно (када је у питању Настасијевић) моје претходно изједначавање *записа* са *партитуром*, односно *израза* са *изведбом*.

Настасијевић жели да *реч* проговори. *Проговорити*, за реч значи: *о-певати*. *О-певајућу реч*, реч која је *проговорила*, могуће је *чути*. Говор речи јесте елемент (много шире постављене) *музикалности израза*. Оног – *πρωφδία*. Битна је стопа. Битан је ритам. Дах је (у оквиру Настасијевићеве поезике) корелат значења.

кажу, јер нема више онога који би у складу са реченим делао. Уп. ΑΡΟΦΤΕΓΜΑΤΑ GERON, Θεσσαλονίκη, 1987. стр. 742.

⁶ Уп. Настасијевић, М., „Вест“, *Сабрана дела*, Дечије новине/ Српска књижевна задруга, 1991, књига прва, стр. 91.

Родно место речи (песничке речи) јесте *ћутање*. Ћутање је тамо где је *тајна*. Тајна је – Бог. Истински Бог, откривен у свом најчистијем *лику*, у тренутку самог акта песничког именованја:

*Сило, Нерођени,
Ти?*⁷

Ретке су прилике у којима се у нашем језику доиста догађала *теологија*. Жива теологија. Настасијевићев језик је жив. Идиосинкратичан, али жив. Препознатљив. Жива теологија тражи жив језик. Једино је њему дато да *собом проговори божанску ствар*. Да свету израз. Нови израз оног божанског и вечитог. Поезија је важнија од обичајности, од ритуализованог сећања. Од форме и присиле. Од овладавања идиомима и општим местима. Исто важи за теологију. Ван сваке сумње, Настасијевић је то знао.

Много је прича. Свет је пун прича. Преплављени смо причама. Туђим причама. Неретко, тривијалним причама. Приче долазе и одлазе. Множе се и троше се. Обнављају се и нестају. Није лако имати причу, своју причу. Прича тражи – *реч*. Стварну реч. Стварна реч тражи човека. Нестварни људи и нестварни животи губе себе у нестварним речима. Имати реч, стварну реч, то је немогуће без оног *опевати-је*. *О-певање* је у срцу сваког истинског причања. Без *речи*, нема приче. Без *речи* (живе речи), свака је прича јалова.

Теологија је *прича*. Она је прича у најдубљем значењу те речи. Без *речи*, нема теологије. Теологија живи од речи. Теологија се, попут поезије, храни речима. Истим оним – *живим речима*. Када речи усахну, поезија умире. Исто важи и за теологију.

Настасијевић упозорава. Прети нам испразност. *Гојазна глад*⁸. Важно је моћи бити свој. Пронаћи себе. Не изгубити себе. Не изгубивши себе, не изгубити друге. И (упркос свему) такав трајати. Опстати. Важно је урадити нешто. Оставити трага. Нешто *рећи* свету и Богу. Нешто своје. И у *том нечем свом*, препознати нешто што није наше. Нешто божанско. Божанску науку. Теологију.

Кључни стихови циклуса *Речи у камену*:

*Крст на раскрићу
ту наука.*

*Сина не распесте ви,
распео се сам*⁹.

Настасијевић је песник. Настасијевић је теолог. Првосвештеник језика. Мислећи – он *о-пева*. Певајући (односно *о-певајући*) – он мисли. Ретки су у нашем роду људи попут њега. Мало их је, али они су најпотребнији.

Традиција није довољна. Још је мање довољан слепи традиционализам. Живот је много више од (заправо гротескног) сукоба *родољубивих гуслара са заговорницама паметних машина*. Потребан је (свеједно да ли сте песник или теолог) озбиљан рад у језику.

7 Уп. Настасијевић, М., „Вест“, *Сабрана дела*, Дечије новине/ Српска књижевна задруга, 1991, књига прва, стр. 91.

8 Уп. Настасијевић, М., „Речи у камену“, *Сабрана дела*, Дечије новине/ Српска књижевна задруга, 1991, књига прва, стр. 65.

9 Уп. Настасијевић, М., „Речи у камену“, *Сабрана дела*, Дечије новине/ Српска књижевна задруга, 1991, књига прва, стр. 74.

Настасијевићева теологија јесте *теологија тишине*. То је једна *теологија ћутања*. Теологија скромности и ненаметљивости. Теологија израза. Одговорног израза. Одговорне речи. Стварне речи.

Језик и аскеза јесу корелати. Тишина јесте онтолошко залеђе њихове корелативности. Где је тишина, тј. *мук*, ту нема силе и таштине. Каријере и интриге. Мук, дакле тишина (бивајући осамљеничка) искуључује сваку политику из теологије. Свако *наметање* и *надметање*. Бојим се да нам је то данас потребније више него икада.

*И знам,
Велико, муком једно,
ту куца срце*¹⁰.

У циклусу *Магновења*, постоји песма индикативног наслова – „Речи из осаме“. У другој строфи читамо:

*У тишину се облачим,
тајном проговара твар*¹¹.

Тишина је за Настасијевића друго име за *осаму*. Тишина је тамо где је *бука*. Тишина је тамо где је – *мук*. Мук је *тамо где куца срце*. Бука је тамо где је *тма котлова у котлу*¹², где је на власти облапно варварство оних који су (ношени крилима сопствене несреће) *за глађу огладнели*¹³.

Бука *расипа*. Тишина *сабира*. Тишина је тамо где се дух опире расипању. Осама је (за њега, за Настасијевића) родно место језика. Песничког језика. Израза. Стварне (*о-певане*) речи.

Настасијевићев став јасан је. *О-певати* почива на – *утихнути*. Тек у *модусу бића тог утихнути*, бива могуће – *ослушнути*. А онда и – *чути*. Отуд *ћутати* (то би било друго име за *утихнути*), никако није – *одрећи се језика*. Заћутати – то је *осамити се*. Осамити се, то је – *отворити се животу који је са оне стране сваке буке*.

Настасијевићево име за осаму није *мировање*. Осама, попут тишине, није статична. Напротив. Осама је *покрет*. Унутрашњи покрет. Покрет иманентан самом бићу. Она је – *ток*. Утихнуће није парализа бића. Утихнуће је *мировање* оног у нама егоцентризмом свакодневнице заслепљеног.

У циклусу *Одјеци*, постоји песма *Из осаме*. Њу отварају стихови:
*Остани где си,
И теци као река,
И као дрво расти,
И олујом захуји,
Ил' цветај као цвет*¹⁴.

10 Уп. Настасијевић, М., „Глухоте“, *Сабрана дела*, Дечије новине/ Српска књижевна задруга, 1991, књига прва, стр. 56.

11 Уп. Настасијевић, М., „Речи из осаме“, *Сабрана дела*, Дечије новине/ Српска књижевна задруга, 1991, књига прва, стр. 98.

12 Уп. Настасијевић, М., „Речи у камену“, *Сабрана дела*, Дечије новине/ Српска књижевна задруга, 1991, књига прва, стр. 65.

13 Уп. Настасијевић, М., „Речи у камену“, *Сабрана дела*, Дечије новине/ Српска књижевна задруга, 1991, књига прва, стр. 65.

14 Уп. Настасијевић, М., „Из осаме“, *Сабрана дела*, Дечије новине/ Српска књижевна задруга, 1991, књига прва, стр. 119.

Када је у питању Настасијевић, тишина је – *нешто*. Она је *нешто* што човек на себе преузима. Одева. Тишина, видели смо, није ствар пуког уздржавања од говорења. Тишина није негација говора. Напротив, она је најдубља могућа афирмација речи, тј. говора. Тишина је тамо где је *ток*. Реч је тамо где је ток.

У једној белешци из године 1935, Настасијевић пише:

Рећи и река, *исти корен. Идеја говора и идеја реке истоветна: непрекидан ток*¹⁵.

Цела ствар, макар и нехотично, погађа у саму срж хомерског језика. Држим да то није случајно.

ῥέω → ῥῆσις → ῥῆμα
ток → казивање → реч

У бити *о-невајућег* казивања, *ритмом* је профилисани *ток*¹⁶. Дакле, оно ῥημοσική. Исконско μουσική налазимо у самом темељу (*о-невајућег*) *логоса*. Кодер би рекао – *ромор*. За Настасијевића, *тишина* има статус онтолошког залеђа *тока*. Изостане ли *тишина*, изостаје и *ток*. Односно – *ромор*. Отуд њен толики значај.

Тишина је став духа према свету, према твари. Према телу. Сопственом телу. Туђим телима. Тишина је нешто чиме се (ако смо песници, односно теолози) *о-девамо*. Оденути се у тишину, заправо се у њу *облачити*, значи – *заћутати*. Заћутати – *бити у осами*. Утихнути. Заправо, *мировати*. Мировањем се отворити за – *ток*.

Тишина и ток јесу корелати. Повезује их оно – *чути*. Без поменутог заћутати (односно у осами мировати), немогуће је – *чути*. Чути шта? Говор. Чији говор? Говор *твари* која (тајном) *проговара*. Ко ме? Створу! Твар (проговоривши) говори. Створ слуша. Ослушкује. Јер, како вели песник, управо ту (у осами):

*ослушкује се створ и твар*¹⁷.

Настасијевић јесте песник *осаме*. Његова поетика јесте *поетика осаме*. Исто важи и за његову теологију. Његова теологија јесте *теологија осаме*. Настасијевићева *о-сама* јесте *анакореза*. Анакореза у најдубљем могућем значењу те речи. Настасијевићева *анакореза* није *технички термин*. Посреди је онтолошка одредница самог бића. Бића које говори.

У бити сваког ἀναχώρησις, лежи χώρα. Настасијевић је то непогрешиво осетио. Χώρα је ὑπόστασις самог ἀναχώρησις. Χώρα је – где се *језик* укршта са *телом*. И не само то. Сèга је тамо где се *ослушкивање* укршта са *гласом*. Сèга је тло. Тло као *тело*. Т(е)ло смисла.

Χώρα је *т(е)ло* у чијем се бићу огледа *амбис*. Χώρα је тамо где се *догађа светлост*. Сèга је тамо где *надире* мрак.

*Амбисе прекорачим,
Стукне на равном тлу нога.*

15 Уп. Настасијевић, М., „Белешке из 1935“, *Сабрана дела*, Дечије новине/ Српска књижевна задруга, 1991, књига четврта, стр. 376.

16 О свему томе уп. класичну студију Benveniste E., „The notion of rhythm in its linguistic expression“, *Problems in general Linguistics*, University of Miami Press 1971, стр. 281-288. У истом контексту, ваља споменути и недавно одбрањену (фебруар 2006) докторску дисертацију William Martin, *The Recurrence of Rhythm: Configurations of the Voice in Homer, Plato and Joyce*, School of English, University of N. S. W.

17 Уп. Настасијевић, М., „Из осаме“, *Сабрана дела*, Дечије новине/ Српска књижевна задруга, 1991, књига прва, стр. 119.

*Дневи своје замрачим,
блесне видело Бога¹⁸.*

Важне су речи. Стварне речи. Важна је осама. Реч је светиња. Она је – испуњеност. Осама је место те испуњености. Глад, то је празнина. Онтолошка глад, то је онтолошка празнина. Настасијевићева реч за то је – *гојазна глад*¹⁹. Гојазна глад јесте *гојазна* од сувишка ничега. Од облапорне нагутаности бића празнином. Смрћу.

Реч је светиња. Мистика света није *мистична*. Нема. Значење је догађај. Догађај у тексту. У речима. Догађај текста. Догађај речи. Стварне речи. Ћутање је ствар говора. Логоса. Ништа није тако страшно ћутању као *мутизам*. Ћутање је ствар воље. Мутизам – то је нужност. Ћутање – то је слобода.

У тексту *Белешке за стварну реч*, написаном године 1931, читамо:

И реч је тада, не да се њоме завања ћутање, не да се јефтино у себи што скупље прода, већ да се кроз њу отвори оно што је најмуклије у бићу, већ да само ћутање проговори.

И кроз кога год проговори суштина, у радосном је то поразу себе. Јер до у бескрај премаша границе и моћи убоге јединке. Јел обелодањујући се, донесе врхунац штете у односу на ја – сопствено уништење.

... Где није неопходна реч, ћутати; где је неопходно ћутање, на изглед и по свему, тек ту проговорити²⁰.

Ћутање о којем Настасијевић говори битно је повезано са *искуством светлости*. Мистика ћутања јесте мистика светлости. Мистика речи (мистика *Логоса*) јесте мистика светлости. Реч (песничка реч) јесте *догађај*²¹. Догађај је – *блесак*. Блесак у осами.

Блесак је *када блесне видело*. Видело – *Бога*. И – видело од Бога. То јесте ствар *тренутка*. То јесте ствар осаме. Аскетске осаме. То је чиста екстаза бића у другост. Истовремено, то је продор (божанске) другости у најдубљу (телесну) нутрину песника.

Блесак видела, како га *о-пева* Настасијевић, измиче свему. И историји и традицији. И групи и власти. И знању и моћи. У питању је – *дар*. Ни мање ни више, него дар од Бога. Дар који се догађа субјекту песничког (*о-певајућег*, истовремено *аскетског*) искуства.

Литература

ΑΡΟΠΗΤΕΓΜΑΤΑ GERON, Thessaloniki 1987.

Benveniste E., The notion of rhythm in its linguistic expression, *Problems in general Linguistics*, University of Miami Press 1971, tr. 281-288.

Goehring, J. E., *Ascetic, Society and the Desert. Studies in Early Egyptian Monasticism*, Studies in Antiquity & Christianity, Trinity Press International 1999.

Јевремовић, П., „... из догађаја Догађање да је“, *PH₂*, Београд 1998, стр. 223-249.

Martin, W., The Recurrence of Rhythm: Configurations of the Voice in Homer, Plato and Joyce, School of English, University of N. S. W.

Настасијевић, М., *Сабрана дела*, Дечије новине/ Српска књижевна задруга, 1991.

18 Уп. Настасијевић, М., „Речи из осаме“, *Сабрана дела*, Дечије новине/ Српска књижевна задруга, 1991, књига прва, стр. 98.

19 Уп. Настасијевић, М., „Речи у камену“, *Сабрана дела*, Дечије новине/ Српска књижевна задруга, 1991, књига прва, стр. 65.

20 Уп. Настасијевић, М., „Белешке са стварну реч“, *Сабрана дела*, Дечије новине/ Српска књижевна задруга, 1991, књига четврта, стр. 46.

21 Уп. мој текст „... из догађаја Догађање да је“, *PH₂*, Београд 1998, стр. 223-249.

Petar Jevremović

MOMČILO NASTASIJEVIĆ AND THEOLOGY OF SILENCE

This text is about language. It is about written and oral poetics of Momčilo Nastasijević. It is mainly concerned with its possible theological implications. Nastasijević is seen as *poet-theologian*. His poetry is analysed in its (implicite or explicite) theological framework. Special attention is dedicated to its (possible) ascetical connotations. Ascetical in the deepest possible sense of this word. His ideas about language and poetry are referred to old homeric *logos*. And to later christian tradition.

Key words: Nastasijević, language, ascetism.